

Arcadië in Enschede

Jurriaan Andriessen

Het Rijksmuseum Twenthe exposeert sinds kort een bijzondere aanwinst; vijf recent verworven wandbehangsels met arcadische landschappen van de indertijd zeer gevierde behangselschilder Jurriaan Andriessen (1742-1819). Ze schitteren hier samen met de zilverschat van de Martens-Mulder Stichting.

TEKST: RICHARD HARMANNI

In de achttiende eeuw was het in het Nederlandse woonhuis heel gebruikelijk om de wanden met wandvullende landschappen te bekleden. In geen ander land in Europa waren deze zogeheten geschilderde behangsels met landschappen zo populair als hier. Ze waren tot in alle uithoeken van het land te vinden.

Een rage in de achttiende eeuw

Geïntroduceerd vanaf de jaren 1660 door italiaaniserende landschapschilders werden die wandbehangsels in de achttiende eeuw een enorme rage. In de tweede helft was de productie zelfs voor een groot deel overgenomen door de zogenaamde behangselfabrieken. Dit waren grote ateliers waar meerdere schilders van uiteenlopend talent behangsels schilderden en vaak ongesigneerde werken afleverden. In dit licht is het bijzonder dat Jurriaan Andriessen als individuele behangselschilder concurrentie kon bieden tegen deze goedkope behangsels. Hij behoorde in zijn tijd dan ook tot de beste schilders van het land. Vanwege die interieurschilderingen die hij voornamelijk maakte, was zijn werk tot voor kort nauwelijks in musea te zien.

Arcadische landschappen

In de landschappen in Enschede zien we klassieke gebouwen, ruïnes en figuren in antieke kledij tegen heuvelachtige, soms bosrijke maar vooral zonovergoten achtergronden. Dit type landschap was in de zeventiende eeuw al zeer populair. De Hollandse zeventiende eeuwse landschapschilders die in Italië waren geweest, introduceerden het in Noord Europa. Men noemt deze op de klassieke oudheid geïnspireerde gezichten ook wel arcadische landschappen. Hiermee wilde men het Arcadië suggereren, het gelukzalige droomland van de Antieken. Zo'n wereld werd vooral bevolkt door herders en herderinnen, die zich naast het hoeden

van vee, onder meer bezighielden met dansen en musiceren. Offerscènes ontbraken nooit, zoals hier bij een ronde tempel gewijd aan Ceres, de godin van de zomer en de vruchtbaarheid en daarvoor ook van de landbouw. De scènes verbeeldden geen verhalen. Het ging om het oproepen van een klassiek arcadische sfeer die diende als decor voor de wanden van ontvangstvertrekken van grachten- en buitenhuizen. Men verkreeg hiermee een bijzondere ruimte-illusie, de wanden werden opgebroken met zicht op een geïdealiseerde wereld uit een ver verleden. Vanaf de jaren 1770 kreeg dit type landschap een opleving ten gevolge van een hernieuwde belangstelling voor de Antieke Oudheid door de opgravingen in Herculaneum en Pompeï. Deze stijlperiode wordt ook wel aangeduid als neoclassicisme of Lodewijk XVI-stijl, genoemd naar de toen regerende koning van Frankrijk. Andriessen was een van de weinige schilders bij wie men terecht kon voor deze klassieke landschappen. Hij schilderde echter ook behangsels met gezichten op een geïdealiseerd landleven met veel boeren en buitenlui gekleed in eigentijdse kleding. Behangsels met dit type landschap waren toen nog meer in trek.

Jurriaan Andriessen (1742-1819)

De getalenteerde kunstenaar werd in 1742 te Amsterdam geboren als zoon van een kruidenier. Hij ging eerst in de leer bij de decoratieschilder Anthony Elliger (1701-1781) en vervolgens korte tijd bij de oude portretschilder Jan Maurits Quinkhard (1688-1772). Na werkzaamheden in diverse behangselfabrieken en enige jaren samenwerking met zijn medeleerling en goede vriend Izaäk Schmidt (1740-1818) werd hij in 1767 als meester lid van het Amsterdamse Sint Lucasgilde en begon hij voor zichzelf. In zijn atelier kreeg hij eerst assistentie van zijn broer Anthonie (1744-1813) en later van zijn zoon Christiaan (1775-1846), die nu

Met deze landschappen wilde men het Arcadië suggereren, het gelukzalige droomland van de Antieken.

linkerpagina
Jurriaan Andriessen, 'Arcadisch landschap met offerscène', ca.1780. Doek, 198 x 157,5 cm.

boven
Jurriaan Andriessen, 'Arcadisch landschap met zuilenportico', ca. 1780. Doek, 198 x 129,5 cm.

rechterpagina links
Jurriaan Andriessen, 'Wandontwerp met drie behangselvakken', ca. 1780. Pen, grijs en zwart, gewassen in kleuren, 260 x 413 mm. Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr RP-T-00-921.

rechterpagina rechts
Jurriaan Andriessen, 'Arcadisch landschap met grafmonument', ca. 1780. Doek, 198 x 129,5 cm.

zeer gewaardeerd wordt vanwege zijn dagboektekeningen. Bij het gilde had Andriessen het recht gekocht om twee leerlingen in zijn atelier op te leiden. In 1799 werd hij getroffen door een attaque waardoor de productie van behangsels ondanks de hulp van zijn zoon Christiaan zienderogen achteruit ging. De afname van de productie had ook te maken met een teruglopende vraag door economische achteruitgang en een veranderende smaak die in de grote centra als Amsterdam altijd het eerst merkbaar is. Ondanks een kwakkelende gezondheid is Andriessen pas in 1819 overleden.

Maatwerk

Het vervaardigen van wandschilderingen was maatwerk. Men hield rekening met de specifieke omstandigheden in het vertrek. De schaduwpar-

tijen in de schilderijen werden afgestemd op de natuurlijke lichtval die via de ramen naar binnen kwam. Tegenover elkaar geplaatste schilderijen hadden een tegengestelde lichtval. Voor samenhang hield men in alle landschappen dezelfde horizonhoogte aan. Deze bevond zich op ongeveer ooghoogte van een staande beschouwer. Omdat de mensen in de achttiende eeuw wat kleiner waren was dat zo rond de anderhalve meter. Om diepte in de landschappen te suggereren werd gebruik gemaakt van repoussoirs; beeldelementen langs de rand op de voorgrond in de vorm van een architectuurelement of een hoge boom. Men versterkte dit effect door halverwege de diepte een coulisse te plaatsen in de vorm van een beeld, een brug, de mast van een schip of door het landschap in de verte tussen de donkere bomen door te laten oplichten. Andriessen was een meester in het creëren van dit soort illusionistische effecten.

Getekende ontwerpen

Om dit alles voor elkaar te kunnen krijgen moesten eerst enkele wandontwerpen worden getekend. Dit was niet alleen handig om de schilderijen goed te kunnen uitvoeren maar ook om de opdrachtgever een indruk te geven van het resultaat. Andriessen heeft zo honderden ontwerpen getekend: voor complete wanden, voor delen daarvan en voor afzonderlijke behangselvakken. Er zijn rond de driehonderd van dit soort tekeningen bewaard gebleven. Het merendeel hiervan bevindt zich in het Rijksprentenkabinet en het Stadsarchief van Amsterdam. Aangezien niet meer dan 10% van de door Andriessens geschilderde behangsels bekend is, bood die grote hoeveelheid getekende ontwerpen de mogelijkheid om zijn oeuvre te reconstrueren. Door vergelijken en secuur opmeten konden veel tekeningen gegroepeerd worden tot sets van twee of meer ontwerpen. Op één van de bladen staat meestal een naam van een opdrachtgever. Door deze te identificeren konden de meeste huizen worden getraceerd waarvoor de ontwerpen bestemd waren. Zo ontstond een lijst van tenminste 76 opdrachtgevers, waaronder twee instellingen en een kerk. De overige 73 personen waren overwegend Amsterdammers die vooral hun huizen in de stad met behangsels en andere decoratieschilderingen lieten versieren. Andriessen heeft slechts voor een paar buitenplaatsen en kastelen behangsels geschilderd, waaronder voor kasteel Drakesteyn. Uit al die opdrachten is te concluderen dat de laatste drie decennia van de achttiende eeuw Andriessens productiefste periode is geweest.

Twee wandontwerpen

Onder die tekeningen bevinden zich twee die betrekking hebben op het ensemble in Enschede:

Op de landschappen op wandbehangsels hield men de horizonhoogte aan op ooghoogte van een staande beschouwer.

Omdat de mensen in de achttiende eeuw wat kleiner waren was dat zo rond de anderhalve meter.

een wandontwerp met twee deuren ter weerszijden van een landschap met ronde tempel en een wandontwerp met drie behangselvakken. Zo'n serie wandontwerpen bestond meestal uit drie stuks. Twee van de vijf landschappen zijn niet in de ontwerptekeningen terug te vinden. Hoogstwaarschijnlijk bevonden zij zich in de derde wand ter weerszijden van een schoorsteenpartij, want die ontbreekt op de andere ontwerpen. Van deze schoorsteenwand is helaas geen ontwerp bekend. Voor de raamwand, waar nauwelijks of geen plaats was voor schilderijen, werd zelden een ontwerp gemaakt. Uit het ontwerp voor de driedelige wand kunnen we opmaken dat het middelste landschap nooit is uitgevoerd of niet bewaard is gebleven.

Daarnaast is te zien dat de landschappen een keer aan de bovenzijde zijn ingekort. Zo was de zuilenportico oorspronkelijk veel hoger en bevonden zich op het dak ervan nog figuren achter een balustrade. Andriessen noteerde vrijwel altijd op tenminste één van de drie ontwerpen de naam van de opdrachtgever. Deze is waarschijnlijk genoteerd op het thans ontbrekende wandontwerp. Helaas is dus niet bekend welk huis de schilderijen hebben gesierd. Op het landschap met zuilenportico vertonen de verbeelde kinderen rond een bokkenwagen realistischer trekken dan de overige uitgebeelde kinderen. Vermoedelijk zijn dit de kinderen van de opdrachtgever. Binnen de traditie van de geschilderde behangsels kwam dit weinig voor. Mogelijk kunnen deze kinderen in de toekomst nog eens de sleutel zijn tot het identificeren van de opdrachtgever en het huis waarvoor de behangsels bestemd waren. De klassiek arcadische landschappen vormen in het oeuvre

van Andriessen een minderheid. Onder de zeven in situ bewaard gebleven ensembles van Andriessen zijn arcadische landschappen alleen te vinden in de zalen van Herengracht 524 in Amsterdam (1771) en van Huis te Manpad bij Heemstede (1770). Beide panden zijn niet voor publiek toegankelijk. Dus ook voor de collectie Nederland is deze verwerving een belangrijke aanwinst. Voor het Rijksmuseum Twenthe vormen de arcadische landschappen van Andriessen een interessante tegenhanger van het in 2008 verworven ensemble van Jacob van Strij waarin de geïdealiseerde en deels Hollands getinte landschappen bevolkt worden door figuren in eigentijdse kledij. De aankoop is mogelijk gemaakt door steun van de Vereniging Rembrandt, het Roelvinkfonds, het Fransens Fonds en het G.J. van Heekfonds.

Meer weten

Bezoeken

Rijksmuseum Twenthe
Lasondersingel 129-131
7514 BP Enschede
www.rijksmuseumtwenthe.nl

Lezen

'Jurriaan Andriessen (1742-1819). Een schoon vergezicht' door R. Harmanni, Amsterdam, Zwolle 2009.

'Jurriaan Andriessen's Painted Wall Hangings for the Beuning Room' door R. Harmanni in: *The Rijksmuseum Bulletin* 65 (2017), pp. 43-57.